

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
средняя общеобразовательная школа сумона.Иштии-Хем
муниципального района «Улуг-Хемский кожуун Республики Тыва»

РАССМОТРЕНО

на заседании методического
совета
от «31» 08 2023г

СОГЛАСОВАНО

с заместителем директора по УВР
Ж.В.Сарыглар
от «01» 08 2023 г.

УТВЕРЖДЕНО

Приказом МБОУ СОШ
с.Иштии-Хем
№ 100 от 01.08.2023 2023г

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного предмета «Родной (тувинский) язык»

Классы: 7-9

Уровень общего образования: базовый.

Сроки реализации: 01.09.2023-30.05.2024г.г. 2023-2024 учебный год

ФИО учителя-предметника
составителя рабочей программы,
Ховалыг Э.М., учитель родного (тувинского)
языка и литературы.
1 квалификационной категории.

с. Иштии-Хем 2023г.

Программаның допчuzu:

Тыва чогаал эртемінде ук өөредилге программазы дараазында чеди (7) кезекке хувааттынып турар:

- 1). **Тайылбыр бижик** (пояснительная записка)
- 2). **Курстун ниити характеристиказы** (общая характеристика курса);
- 3). **«Төрээн чогаал» курузунун өөредилге планында туружу.** (Место курса « Төрээн чогаал» в учебном плане);
- 4). **« Төрээн чогаал» эртемин өөрөткенинин түннелдери** (Планируемые результаты) ;
- 5). **« Төрээн чогаал» эртеминин допчuzu** (Содержание предмета);
- 6). **Материал-техниктиг болгаш өөредилге-методиктиг хандырылганын өөредилге кезээнде тайылбырлап көргүскени** (Материально-техническое обеспечение);
- 7). **Өөредилге кезээниң кол хевирлерин тодарадып тайылбырлаан календарьлыг планнаашкыны** (Календарно-тематическое планирование);

Тыва чогаал- Тыва Республиканың школаларында кол эртемнерниң бирээзи. Ук эртемни өөрөдириниң кол сорулгазы – тыва чогаалды амыдырал-биле холбаалыг ханы сайгарып билир, бүгү талалыг, сайзырангай, бедик культуралыг, чараш мөзү-бүдүштүг, чогаадыкчы арга-шинектиг кижини хевирлээри.

Бердинген документиниң эргези (статусу):

Төрээн чогаалга ажылчын программаны РФ-тин ФКОС-туң негелделеринге, сорулгаларында даянып, Тыва Республиканың өөрөдилге болгаш эртем яамызының Национал школа хөгжүдөр институтунуң 2012 чылда үндүргени «Төрээн чогаалга күрүне стандартының» сорулгаларында болгаш негелделеринге дүүштүр 2012 чылда кылдынган «Тыва аас чогаалы болгаш литература», (Төрээн литература (Тыва чогаал) / Е.Т.Чамзырын, М.А.Кужугет, Л.Х.Ооржак тургускан/ (2012), «Тыва аас чогаалы болгаш литература» деп ниити өөрөдилге черлериниң 5-11 класстарында чижек программасында (2012 / 5-7 класстар. Е.Т.Чамзырын/, «Ниити өөрөдилгениң федералдыг күрүне стандарты. Төрээн литература (Тыва чогаал). Е.Т.Чамзырын, М.А.Кужугет, Л.Х.Ооржак тургускан (2012); «Тыва Республиканың өөрөдилге черлеринге кижинин сүзүүн болгаш мөзү-шынарын кижизидип сайзырадырының концепциязында» (2011 ч) деп ниити өөрөдилге черлеринин 5-11 класстарында чижек программада кордунген тыва чогаал өөрөдиринин сорулгалары болгаш өөреникчилернин чедип алыр билиглеринин чада аайы-биле бердинген угланышкындарын удуртулга болдургаш тургускан.

Курстун программасы дараазында негелделерге чагыртып турар:

- Ук программаны Россия Федерациязының Өөрөдилге хоойлузунга дүүштүр болгаш Федералдыг Күрүнениң Өөрөдилге стандартының негелделери ёзугаар тургускан.

- Россия Федерациязының Өөрөдилге болгаш эртем яамызының 2010 чылдың декабрь 17-де №1897 дугаарлыг дужаалы-биле Федералдыг күрүнениң стандартының ниити өөрөдилгезиниң ийиги салгалында дүүштүр тургускан.

- Ук өөрөдилге программасы Улуг-Хем кожууннуң Ишти-Хем ортумак школазының 2017-2018 өөрөдилге чылында өөрөдилге планының негелделери-биле дүгжүп турар.

Россия Федерациязының Өөрөдилге болгаш эртем яамызының 2005 чылдың июнь 7-де №03-1263 дугаарлыг дужаалы-биле үнген чижек программаларның концептуалдыг негелделери-биле дүгжүп турар.

Курстун ниити характеристиказы (общая характеристика курса).

Төрээн чогаал кичээлдериниң өзээн национал литератураның алдын фондузунда кирген чогаалдар болгаш тыва улустун чогаалы тургузуп турар. Тыва аас чогаалы болгаш литература—Тыва Республиканың чонунуң культуразының эң улуг доктаамал келир үеге бүзүрөп болур дугайында идегелди быжыглаарының чепсээ апарган. Делегей литературазының болгаш Россия чоннарының шылгараңгай чогаалдарын номчуп, тыва чогаал-биле деңнеп сайгарар.

Төрээн чогаал кичээлдери уругларның делегей көрүүшкүнүн, эстетиктиг шынарларын, хамааты туружун хевирлээр.

Өөреникчилер чечен чогаалды өөренип тургаш, философиядан, этикадан кижиге хамаарышкан билишкыннерни шиңгээдип алыр (буянын сеткил болгаш каржы чорук, мөзү-бүдүш шилилгези, кижиге болгаш бурган, амыдырал болгаш өлүм, чуртталга, салгал солчулгазы, кижиге болгаш ниитилел, кижиге болгаш бойдус, кижиге болгаш кижиге, кижиге болгаш нация, кижиге болгаш кижиге төрөлгөтөн, ат-алдар, хулээлге, арын-нуур дугайында дээш оон-даа өске)

Чогаалды өөрөдиринге эптиг байдал тургустунганының түңнелинде эпоханы сагыш-сеткил база культура амыдыралы; чуртталганың аайы; үениң хүн бүрүдеги боттут талалары; шажынның база ниитилел медерелиниң өске-даа хевирлери; эпоханың социал-психологтук мөзүлери; чон-биле харылзаазы; эртемниң база техниканың чедиишкыннери; материалдыг культураның тураскаалдары дээн ышкаш социал-төөгүлүг, этно-культурлук билиглер быжыгар.

Төрээн чогаалда тыва улустун сайзырадып келген байлак дуржулгазы, мерген угааны, угаан-бодалының чедиишкыннери мөөңнеттинген.

Төрээн чогаал кичээлдеринге өөрөдилге болгаш кижизидилге ажылын чаңгыс аай, тудуш харылзаалыг чорудар.

Литература өөредириниң ниити сорулгазы—өөреникчилерни төрөөн болгаш делегей литературазының байлаа-биле таныштырар, оларның литературлуг болуушкуннарны хулээп алырын, шын унелеп билирин сайзырадыры, оларның эстетиктиг көрүштерин, негелделерин, идея-чанчылдарлыг хамааты туружун хевирлээри.

Тыва чогаал амыдырал-биле холбаалыг ханы сайгарылганы билир, бүгү талалыг сайзыраңгай, бедик культуралыг, чараш мөзү-бүдүштүг, чогаадыкчы арга-шинектиг кижини хевирлээри. Ол ышкаш:

- сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чаагай, эптиг-чөптүг, төрөөн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг, хамааты бот-медерели бедик; ада-чурт культуразын үнелеп билир кижини хевирлээри;
- сөзүглелдин тургузуун, уран-чеченин, оон дылыныө эмоционалдыг талаларын, идея-тематиктиг утказын ханы сайгарып шыдаар номчукчуну кижизидери;
- номчулгага сонuurгалдыг, чогаадыкчы ёзу-биле боданып, бодунуң туружун камгалап билири;
- чечен чогаалдың онзагайын уран чуулдуң өске хевирлери-биле деңнеп сайгарары;
- аас болгаш бижимел чугааны сайзырадыры;
- чогаал теориязыныө эге билиглериңге даянып, чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, оон бижиттинген төөгүзүн ханы сайгарып билири;
- орус болгаш өске-даа чоннарның литератураларында тыва чогаал-биле хөөнөш уткалыг чогаалдарны сайгарарыңга өөредир;

« Төрөөн чогаал» курузунун өөредилге планында туружу (Место курса « Родной литературы» в учебном плане)

Россия Федерациязының өөредилге ямызының доктаалдарыңга болгаш дужаалдарыңга даянмышаан, Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем ямызының кол ниити болгаш ортумак (долу) өөредилгеге төрөөн (тыва) чогаал эртемин шингээдиринге шактар үлелгезин чижеглей кылганын кичээнгейге алып. Программа, Россия Федерациязының ниити өөредилге черлериңге чогаал эртемин албан өөредир чада ёзугаар, өөредилгениң Федералдыг базистиг планында бердинген кол ниити болгаш ортумак (долу) өөредилгеге төрөөн (тыва) чогаал эртемин шингээдир 4 дугаар вариантыны боттандыраарыңче угланган. Ук вариант ёзугаар, Улуг-Хем кожууннуң Иштии-Хем сумузунуң школазында 2023-2024 өөредилге чылында төрөөн чогаалды өөредиринге 7 класска неделяда 2 шак, 8 класска неделяда 2 шак, 9 класска неделяда 2 шак, будун чылда 68 шакка өөредилге планында көрдүнген.

« Төрөөн чогаал» курузун (эртемин) өөреткенинин түннелинде школачыларның чедип алган турар ужурлуг чүүлдери:

Бо программа доозукчуларының бот-тускайлан (личностные), метапредметтиг (метапредметные), предметтиг (предметные) дараазында түннелдерни чедип алырын магадылап турар.

- Бот-тускайлан түннелдери (личностные результаты)
- Бодунуң узел-бодалын бот тодарадып, бот сайзырадып, бот углап билир;
- өөренириниң чугулазын, чаа билиглер шингээдип алырын медерелди-биле угаап билир;
- хөй чоннарның аразыңга хууда болгаш хамааты туружун быжыглап, амыдыралчы планнарын тургузуп, ону боттандырып шыдаар;
- мөзү-шынары бедик, бот-сайзырангай чогаадыкчы кылдыр ажылдап ооренген;
- бойдусту унелеп, оон хоойлуларыңга чагыртып шыдаар;
- ада-өгбезиниң тогузун, чаагай чанчылдарын билип, сагып соруур;
- тыва чоннуң, курунениң толээзи кылдыр бодун санап чоруур;
- өске чоннарның толээлери-биле эп-найыралдыг болуп, оларның культуразын, шажын-чудулгезин хундулуп, кандыг-даа кижиге сагыш човаачал болур;
- кижилерге камныг, кадык амыдыралдыг, өске улуска эки улегер бооп шыдаар;

- Төрээн чуртунга, чонунга ынак, ие дылынга, чечен сөске, ада-огбезинден дамчып келген ёзу-чанчылдарынга хумагалыг болур;
- патриотчу тура-соруктуг, куш-ажылга ынак, эртем-билигге чуткулдуг, кадык амыдыралдыг болур;

Метапредметтиг туннелдери (метапредметные результаты)

- чуге өөренириниң сорулгаларын билип, ону янзы-буру аргалар-биле чедип шыдаар;
- чидиг (берге) айтырыгларны чогаадыкчы арга-биле чыып, анаилзтеп, дамчыдып, таарыштыр ажыглап билир;
- кылыр чувезин сорулгазынын аайы-биле планнап, хынап, унелеп билир;
- өөрөнгөн чуулдерин системажыдып билир;
- янзы-буру медээ алыр чуулдерни тып билир (номнар, орус-тыва, тыва-орус, орфографтыг дээш оон-даа өске словарьлар, Интернет курлавыр, энциклопедия, номчулга залдары, библиотекалар, картотекалар);
- херек материалдарны сорулгазының аайы-биле чыып, анализтеп, дамчыдып, таарыштыр ажыглап билир;
- сөзүглелдерни тургузуп, утка-шынарын тодарадып, оон темазын, идеязын тодарадып шыдаар;
- эртемниң кол билиглерин деннеп, анализтеп, тодарадып, системажыдып, болуктеп билир;
- чечен сөстү, улустуң аас чогаалын амыдыралынга ажыглап билир;
- кижиги бүрүзүнүң бодалын дыңнап, чопшээрэжи, Эдип билир; бодунуң бодалын тода илереди, бадыткап, унелээр;
- коллективтиг ажыл үезинде кылыр чүүлүн хуваап, кады ажылдап, бодунун үлүүн киирип, удур-дедир хынажып билир;
- төрөөн чогаалдың утказын билир, үнезин, чаражын үнелеп билири, сайзырап-хогжээнин медресеп билир;
- тыва чогаалдың өске эртемнер-биле холбаазын билир, өске эртемнерден янзы-бүрү медээлерни ап, төрөөн дылынга дамчыдар;
- төрөөн чогаалдан алган шын теория билиглерин өске-даа эртемнерге ажыглаар, культурлуг чугааны сагыыр;
- бодунуң чараш, сайзыраңгай чугаазы-биле, байлак сөс курлавыры-биле кыска чогаалдарны, шүлүктөрни тургузуп, чогаадыр;

Предметтиг туннелдери (предметные результаты)

Өөреникчилерниң чедип алыр кол-кол мергежилдери болгаш чанчылдары:

- чогаалдың адын, авторун билир;
- улустуң аас чогаалынын хевирлери болур анаа, дириг амытаннар дугайында болгаш хуулгаазын тоолдарны, улегер домак болгаш чечен сөстөрни ылгап билир;
- кыска тоолдарны чогаадып билир;
- чогаалдарда кол болуушкуннарны тодарадып, оларның аразында харылзааларын, чөрүлдээлерниң чылдагааннарын тодарадыр;
- сөзүглелден өөрөнгөн уран-чечен аргаларны тодарадып, оларның ажыглалын тайылбырлаар;
- өөрөнгөн чогаалдарның утказын болгаш оон маадырларын, ында чуруп көргүскөн болуушкуннарны дес-дараалай билир;
- шээжи-биле ооренир чогаалдарны шын аянын, тода чугаалаар;
- таныыры сөзүглелди шын, медреселдиг, чүгүртү, аянын номчуп билири;
- өөренип эрткен сөзүглелден деннелгелерни, эпитеттерни тып, оларның сөзүглелге ужур-дузанын делгеренгей, шинчилиг болгаш допчулай чугаалап билир;
- хемчээли улуг эвес проза чогаалынга бөдүүн план тургузуп билир;
- чогаалда чуртуттунган маадырларны долuzu-биле сайгарып шыдаар;
- улустуң тоолун чечен чугаадан, авторлуг тоолдан, баснядан ылгап билир;
- өөрөдилге номунуң сөстөр утказы тайылбырлаан кезээн болгаш тайылбыр словарьны ажыглап билир;
- төрөөн чогаал кичээлдеринге хамаарышкан төлевилелдерни, презентацияларны кылып билир;

- интернет курлавырлар-биле, номчулга залдарында картотека-биле ажылдап, херек материалды оон тып билир;
- боду чогаалды анализтеп, деңнеп, сайгарып, түңнөп билир;
- школа библиотеказынын алфавит каталогун ажыглап билир;

Төрөөн чогаал эртемнин утказы (содержание курса)

Өөрөдигениң «Филология» кезээнде төрөөн чогаал болгаш төрөөн дыл эртемнери сырый холбаалыг, ынчангаш төрөөн (тыва) чогаалды ниити өөрөдиге черлеринге өөрөдириниң айтырыглары дыл эртемниң сорулгаларын боттандырап ажылдар-биле сырый харылзаалыг. Сөстүң, сөс каттыжышкыннарының, домак, аян сөзү, үн бүрүзүңге, бижик демдектериниң салдынганы номчукчунуң кичээнгеийинге турар. Уругларның аас болгаш бижимел чугаазын байыдары, байдалга дүүштүр чугаа культуразын сагыыры, харылзажылганың шын, чогумчалыг талаларын ажыглап билири, арга-мергежилдерни шингээттирери– чогаал болгаш дыл кичээлдериниң харылзашкак үндөзүн сорулгалары болур. Чогаал кичээлдеринге чечен чогаал дылының уран чечен аргаларын ханы сайгарып өөрөдир ажыл-чорудулга төрөөн дылының чаражын, онзагайын эскерип, сөстөрни шын, чөптүг ажыглаарында уругларны кижизидер.

Кол ниити өөрөдигениң **7–8 класстарында** өөрөдигилерниң номчулга культуразы бедип, чогаал сайгарылгазын улам ханы чорудуп өөрөдир, чогаал теориязын шингээдири делгемчиир. Дылдың чурумалдыг аргаларында аңгыда, тема, идея, сюжет болгаш композицияның элементилери-биле тодаргай таныжып, шүлүк тургузуун сайгарар. Мөзү-бүдүш болгаш этика темазында бижиттинген, солун ужуралдарлыг, ужур-утказы уругларның чогаалдыкчы арга-шинээн сайзырадырынче угланган чогаалдар-биле таныжар. Чечен чогаалды чогаалчының намдары-биле холбап өөрөдир.

9-ку класска тыва литератураның кол үндөзүннениң бирээзи –9-ку класска тыва литератураның кол үндөзүннениң бирээзи –бурунгу бижимел тураскаалдарның чогаалдары-биле таныжып, тыва литератураның сайзыралының төөгүзүнүң үе-чадаларын өөрөдир. Тываның сайзыралының төөгүлүг үелерин, чаартылгазын, орус болгаш тыва чоннарның аразында найыралды чырыткан чогаалдар-биле уруглар таныжар.

Ортумак (долу) ниити өөрөдиге чериниң 10–11 класстарында төрөөн (тыва) чогаал эртемни үндөзүнниг болгаш профильдиг сорулгаларында дүүштүр тыва литератураның төөгү-реалисти барымдааларлыг шилиндек чогаалдарында даянып, чоннуң ёзу-чаңчылдарын көргүскөн, уругларның эстетиктиг кижизидилгезинче, делегей көрүүшкүнүн делгемчидеринче, ханы сайгарылгалыг боданырын сайзырадырынче угланган, үениң чидиг айтырыгларын көдүргөн чогаалдарны өөрөдири көрдүнгөн. Сурагылыг тыва чогаалчыларның чогаалдыкчы ажыл-чорудулгазы-биле таныжар.

Тыва литература талазы-биле эртем статьяларында даянып эрттирер кичээлдер тыва литератураның хөгжүлдөзүн, критиказын, литературлуг угланышкыннарының ылгавырлыг демдектериниң дугайында теоретиктиг билиглер-биле уругларны таныштырап. Чогаалдың идея, темазын, бижиттинген төөгүзүн, тургузуунуң онзагайын болгаш дылының уран чурумалдыын орус литература-биле холбап, ханы сайгарылганы кылып өөрөдиринге белеткээр.

Чогаалчы болгаш чогаал дугайында медээни боду дилеп тывар, эртем угланышкынның шинчилел ажылдарын бот-тускайлаң кылып шыдаар арга-шинектиг, чогаалдыкчы ажылдаар байдалдар уругларга тургустунар. Ажылды баш бурунгаар планнап, бодалдарын шын мөөңнөп, бодалдарын логикалыг харылзаалыг кылырында, номчулгага сонургалын, чогаал шинчилээр ажылга идепкейин, ниити культуразын бедидеринге ук байдалдар чогаал кичээлдеринге болгаш класстан дашкаар ажылдар үезинде боттаныр.

Школага өөрөдири-биле чогаалдарны дараазында чүүлдерни барымдаалап шилээн:

- а) чогаалдың бедик идеяни, уран-чечени, амыдыралчызы, өөрөдиглиг болгаш кижизидикчи ужур-дузазы;
- б) тема аайы-биле хой талалы, улуг төөгүлүг болушкуннарның болгаш амгы үениң амыдыралда бир мөзүлөш чүүлдерниң ужур-дузазын билип алырында таарымчалыгы;
- в) жанрларның болгаш стильдерин хөй янзылыгы;

г) өөреникчилерниң хар-назынынга чогаалдарнын таарымчалыы;

7 класска « Литература-амыдыралдын корунчуу» деп темалыг кирилде кичээлдин соонда 1-ги кезээ Маадырлыг тоолдар делегейи (эпос) « Ачыты Кезер Мерген» , « Танаа-Херел», « Бокту-Кириш, Бора-Шээлей» дээш маадырлыг тоолдар дугайында билиг эгелей бээр.

2-ги кезээ. Чаа Тыва толу болдум ...

3-ку кезээ. Оожургал чок сагыш-сеткил...

4-ку кезээ. Чечен чогаал делегейинде мөңгө темалар..

5-ки кезээ. Поэтиктиг одуруглар...

6-гы кезээ. Төөгүнүң коптарынар...

7 класска чогаал ооредиринин шактарынын хуваалдазы:

Шупту 68 шак, оон иштинде:

Чечен чогаалдарны номчуур болгаш сайгарарынга-45 шак;

Класстан дашкаар номчулгага- 3 шак;

Чугаа сайзырадылгазы- 14 шак;

Чогаал теориязы- 6 шак;

8 класска «Чечен чогаал дугайында сос» деп кирилде кичээл. Чечен чогаал-кижинин иштики байлак сагыш-сеткилин билип алырынга база долгандыр турар делегейни шингээдип алырынга салдарлыг уран чуулдун онзагай хевири. Чогаалдын мозу-будуш болгаш эстетиктиг корушту кижизидеринге салдары. Чогаалчынын ниитилел болгаш амыдырал-биле харылзаазы, ону чогаалга чуруурунун ужур-дузазы. Литературанын кол сорулгазынын дугайында тайылбыр.

1-ги кезээ. Тандым турда, тандаш-ла мен...

2-ги кезээ. Тараам турда тодуг-ла мен...

3-ку кезээ. Кижичурттуг, куш уялыг...

4-ку кезээ. « Авай, авай, авайымны...»

5-ки кезээ. Кижичолуру чажындан...

8 класска чогаал ооредиринин шактарынын хуваалдазы:

Шупту 68 шак, оон иштинде:

Чечен чогаалдарны номчуур болгаш сайгарарынга- 38 шак;

Класстан дашкаар номчулгага- 6 шак;

Чугаа сайзырадылгазы- 15 шак;

Чогаал теориязы- 3;

9 класска Тыва литературанын тоогузу. Тыва улустун аас чогаалы болгаш литература. Аас чогаалы болгаш литература—состун уран чуулунун ийи торел хевирлери. Аас чогаалынын литератураны мурнай тывылганы, чурумалдыг аргаларны, эстетиктиг негелделерни (принциптерни), хевирлерни тыпканы. Оларны литературага ончу кылдыр дамчытканы. деп кирилде кичээлдерден эгелээн болгаш дараазында кезектерге чарган:

1-ги кезээ. Мөңгө даштын сарыны...

2-ги кезээ. Танды, Саян- ийи сынын аразынга...

3-ку кезээ. Дайын дээрге дарызыг чыт...

4-ку кезээ. Тос-ла чузун малымайны

5-ки кезээ. Часпас дизе хая корун..дээш уланчылаар.

9 класска чогаал ооредиринин шактарынын хуваалдазы:

Шупту 68 шак, оон иштинде:

Чечен чогаалдарны номчуур болгаш сайгарарынга- 50 шак;

Класстан дашкаар номчулгага- 3 шак;

Чугаа сайзырадылгазы- 2 шак;

Чогаал теориязы- 3;

Тыва чогаалга ооренген билиин хынаары:

Өөреникчилер 9-ку классты доозуп тура, түңнел шылгалдаларны эртер ужурлуг. 9-ку класстын доозукчузу эдертиг (Чогаадып төндүрер онаалгалыг эдертиг) бижиир.

Материал-техниктиг хандырылга коргузуглери:

Өөредилге-методиктиг комплекс: өөредилге номнары, техниктиг херекселдер, таблицалар, схемалар чугле чогаал эртеминиң эвес, а ниити өөредилгенин сорулгаларын күүседиринге чугула херектиг. Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери санитар-эпидемиологтуг дүрүмнөр болгаш нормаларга дүгжүп турар (СанПиН 2.4.2.1.178-02).

Библиотека фондузу (ном парлалгазы)

1. « Тыва Республиканың ниити өөредилгезинин тыва чогаалга стандарты»
2. Өөредилге программалары « 5-11 класстарга программалар. Кызыл 1994. Д.С.Куулар, А.М. Монгуш « 5-11 класстарга тыва аас чогаалы болгаш литература программасы»
3. Кужугет М.А. болгаш өскелер-даа « Төрээн чогаал 5 класс» Ниити өөредилге черлеринге өөредилге ному.- Кызыл: Национал школа хөгжүдөр институт, 2013;
4. Кужугет М.А. болгаш өскелер-даа « Төрээн чогаал 6 класс» Ниити өөредилге черлеринге өөредилге ному.- Кызыл: Национал школа хөгжүдөр институт, 2014;
5. Е.Т.Чамзырын болгаш өскелер-даа « Төрээн чогаал» Ниити өөредилге черлеринге өөредилге ному.- Кызыл: Национал школа хөгжүдөр институт, 2015;
6. М.А.Кужугет, Ю.Ш.Кунзегеш « Тыва чогаал» 9 класс. Тыванын ном үндүрер чери.- Кызыл, 2001;
7. Д.С.Куулар « Тыва чогаал» 11 класс, Тыванын ном үндүрер чери. Кызыл, 2002;
8. А.К.Калзан « Тыва литература 8-10» Кызыл. 1987.
9. Д.Х.Ооржак « 5-6 класстарга харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы» Кызыл. 2004.
10. А.М.Монгуш « Методиктиг сүмелер. 5 класс » Кызыл. 1984.
11. А.М.Монгуш « Методиктиг сүмелер. 6 класс » Кызыл. 1982.
12. Класстан дацкаар номчулга номнары;
13. Чечен чогаал номнары;

Парламал көргүзүг материалдары:

1. Чогаалчыларнын хөрөк чуруктары;

Медээ-коммуникативтиг херекселдер:

1. Чогаалдын бүгү адырларынга электроннуг библиотека;

Ун экранныг (көргүзүглүг)херекселдер:

1. Чогаалдың бүгү адырларынга видеофильмнер;
2. Чогаалдың бүгү адырларынга слайдылар (диапозитивтер);

Өөредилгениң техниктиг херекселдери:

1. Мультимедийлиг компьютер;
2. Мультимедиапроектор;
3. Электроннуг почта;
4. Школада локальдыг сеть;
5. Интернетче унери;
6. Сканер;
7. Лазерлиг принтер;
8. Хоолга аппаратады;
9. Диапроектор;
10. Азар болгаш тургузар экран;
11. Видеоплейер, DVD- плейер (видеомагнитофон);

12. Телевизор;
13. Аудио-топ (СДР аудиодискилер)

Өөредилге эт-херексели:

1. Аудиторлуг (схемалар, таблицалар болгаш өске-даа коргузуг материалдары), магниттиг самбыра;
2. Компьютер столу;
3. Аудиокоргузуг материалдары (слайдылар, кассеталар болгаш өске-даа);

Календарь-тематиктиг план. Төрөөн чогаал, 7 класс

№	Кичээлдин темазы	Шагы	Хуусаазы	
			План-биле	Куусеткени
1	Литература - амыдыралдын көрүнчүү	1	08.09.2023	
2	Маадырлык тоолдар(эпос)	1	08.09.2023	
3	«Ачыты Кезер-Мерген». Уран чечен сайгарылга.	1	15.09.2023	
4	«Ачыты Кезер-Мерген». Маадырларның омур-хевирлери.	1	15.09.2023	
5	«Танаа-Херел».	1	22.09.2023	
6	«Танаа-Херел». Маадырларның омур-хевирлери.	1	22.09.2023	
7	«Танаа-Херел».Уран-чечен сайгарылга	1	29.09.2023	
8	«Бокту-Кириш, Бора-Шээлей» маадырларның омур-хевирлери	1	29.09.2023	
9	«Бокту-Кириш, Бора-Шээлей» уран-чечен сайгарылга	1	06.10.2023	
10	Маадырлык тоолдар оранынче аян чорук	1	06.10.2023	
11	В. Серен. «Кан-кыс».	1	13.10.2024	
12	В. Серен. «Кан-кыс».	1	13.10.2023	
13	М.Кенин-Лопсан. «Хайыралыг Калчан-Шилгим»	1	20.10.2023	
14	М.Кенин-Лопсан. «Хайыралыг Калчан-Шилгим»	1	20.10.2023	
15	Аас чогаал-биле харылзаалыг чогаалдарның сайгарылгазы.	1	27.10.2023	
16	М. Доржу. Аас чогаалы.	1	27.10.2023	
17	С. Тока." Араттын созу" деп романдан эгелер "Чаа ужуражышкыннар"	1	10.11.2024	
18	"Кайнаар баарыл?", "Чер бажынга"	1	10.11.2023	
19	Одаглар хып тур.	1	17.11.2023	
20	Дан бажында	1	17.11.2023	
21	Чогаадыг. Романдан сонуургаан эгем...	1	24.11.2023	
22	Б.Ховенмей. Чуу болганыл?	1	24.11.2024	
23	Ч.С."Эн-не сонуургаан кичээлим"	1	01.12.2024	
24	С.Сарыг-оол. "Ангыр-оолдун тоожузу" деп романдан эгелер "Дагаа чылы"	1	01.12.2023	
25	Бажым кыргытканым	1	08.12.2023	
26	"Пош бажынга", "Оттуг-терге"	1	08.12.2023	
27	"Шагаа"	1	15.12.2023	
28	тыва улустун ёзу-чанчылдары: амгы уе	1	15.12.2023	
29	С.Сарыг-оол. «Соругга».	1	22.12.2023	
30	С.Сарыг-оол. «Соругга».	1	22.12.2023	
31	Чогаал теориязы. Чечен чугаа дугайында билиг.	1	29.12.2023	
32	О.Сувакпит. Ылар.	1	29.12.2023	
33	Аянынг номчулга моорейи "Бойдус каазы"	1	12.01.2024	
34	К.-Э. Кудажы. «Кызыл-Борттуг»	1	12.01.2024	
35	К.-Э. Кудажы. «Кызыл-Борттуг». Омур-хевирлер	1	19.01.2024	
36	К.-Э. Кудажы. «Кызыл-Борттуг»	1	19.01.2024	
37	Ч.С. Чогаадыг.	1	26.01.2024	
38	Ш.Суван. «Чээн оол»	1	26.01.2024	
39	С.Пюрбю. «Эргеппей дугайында тоожу».	1	02.02.2024	
40	С.Пюрбю. «Эргеппей дугайында тоожу».	1	02.02.2024	
41	Чогаал теориязы: тоожу дугайында билиг.	1	09.02.2024	
42	О.Саган-оол. «Найырал».	1	09.02.2024	
43	С.Сарыг-оол. «Сарыг-оолдун плантациязы».	1	16.02.2024	
44	К.-Э. Кудажы. «Танды кежи».	1	16.02.2024	

45	М. Доржу. «Дайынныг кино коргеш...»	1	23.02.2024	
46	Чогаал тоериязы: композиция болгаш сюжет дугайында билиг.	1	23.02.2024	
47	И.Бадра. «Эргим Уля угбай».	1	01.03.2024	
48	С.Пюрбю. «Торээн дылымга».	1	01.03.2024	
49	Толевилел: Ыдыкшылдыг тыва дылым...	1	08.03.2024	
50	А.Даржай. «Авамга»	1	08.03.2024	
51	Чогаал тоериязы: шулук дугайында билиг.	1	15.03.2024	
52	М.Кужугет. «Бак сагыш башка халдаар».	1	15.03.2024	
53	Р.Лудуп «Чавыс-чавыс кожуп чоруур булуттарлыг»	1	22.03.2024	
54	С.Сарыг-оол. «Алдан-Маадыр».	1	22.03.2024	
55	Р.Лудуп. «Улаастай».	1	29.03.2024	
56	Чогаадыг. «Алдан маадырлар...»	1	29.03.2024	
57	И.Бадра. «Ужудуку Кидиспей». Тоожудан эгелер. Ужар чуул школазы.	1	05.04.2024	
58	Саян ажыр Тывазынче!, Ужудукчулар сургуулу.	1	05.04.2024	
59	Соолгу хуннери, соолгу оруу..	1	12.04.2024	
60	И.Бадранын " Ужудукчу Кидиспей" деп тоожузунга туннел кичээл.	1	12.04.2024	
61	О.Сувакпит. «Сат Бурзекей дугайында баллада».	1	19.04.2024	
62	К.-Э.Кудажы. «Он бир».	1	19.04.2024	
63	К.-Э. Кудажы. «Он бир».	1	26.04.2024	
64	К.Э.Кудажы. «Он бир».	1	26.04.2024	
65	Чогаадыг. Тыва эки турачыларнын маадырлыг чоруу уттундурбаан.	1	10.05.2024	
66	С.Элляй. Экии, тыва чонум!	1	10.05.2024	
67	Ц.Шагжин. «Хураган».	1	17.05.2024	
68	Туннел кичээл	1	17.05.2024	

Календарь-тематиктиг план. Тыва чогаал, 8 класс.

№	Кичээлдин планы	Шагы	Хуусаазы	
			План-биле	Күүс.
1	Киирилде кичээл. Чогаал дугайында сөс	1	06.09.2023	
2	С.Сарыг-оолдун “Улуг-Хемим” деп шүлүглелинин темазы болгаш идеялиг утказы	1	07.09.2023	
3	“Улуг-Хемим” деп шүлүглелде пейзаж аргазын бижип ажыглааны.	1	13.09.2023	
4	“Улуг-Хемим” деп шүлүглелдин шүлүк тургузуу болгаш уран-чечени	1	14.09.2023	
5	Чогаал теориязы. <i>Шүлүглел дугайында билиг</i>	1	20.09.2023	
6	Ч.С. Эдертиг “Моол бижикке өөрөнгеним”.	1	21.09.2023	
7	В.Ш.Көк-оолдун “ Самбажык” деп шиизиниң бижиттинген төөгүзү.	1	27.09.2023	
8	Шии-драмада омур-хевирлер	1	04.10.2023	
9	“Самбажык” деп шииниң дыл-домаа (3-кү көжеге)	1	05.10.2023	
10	Дөрткү көргүзүгнүң утказы.	1	11.10.2023	
11	Шии-драмага түңнел кичээл.	1	12.10.2023	
12	Видеокичээл. “Алдан-дургун” деп кинофильм.	1	18.10.2023	
13	Ч.С. Эдертиг “Кээрген”	1	19.10.2023	
14	<i>Чогаал теориязы.</i> <i>Шии дугайында билиг</i>	1	25.10.2023	
15	Ю.Ш.Кюнзегештин. “Чөөн чүктүң кижизи мен” деп шүлүктүң идеялиг утказы.	1	26.10.2023	
16	“Дыт” деп шүлүктүң шүлүк тургузуу болгаш уран-чечен дылы.	1	08.11.2023	
17	“Тараа” – К-Э.Кудажының бирги улуг тоожузу.	1	09.11.2023	
18	“Тараа” – К-Э.Кудажының бирги улуг тоожузу.	1	15.11.2023	
19	“Тараа” деп тоожунуң маадырларының омур-хевири.	1	16.11.2023	
20	“Тараа” деп тоожунуң маадырларының омур-хевири.	1	22.11.2023	
21	Ч.С. Чогаадыг “Хлеб дугайында чүнү билир мен”	1	23.11.2023	
22	Түңнел кичээл. “Тарааны камнаңар, ол дээш амы-тынывысты берип чораан бис”.	1	29.11.2023	
23	<i>Чогаал теориязы. Композиция болгаш сюжет дугайында билиг</i>	1	06.12.2023	
24	“Озалааш хем” – С.С.Сүрүн-оолдун төөгү-биле холбашкан чогаалы.	1	07.12.2023	
25	“Озалааш хемниң ” тургузуунуң онзагайы.	1	13.12.2023	
26	“Озалааш хемниң ” тургузуунуң онзагайы.	1	14.12.2023	
27	“ Озалааш хемниң” кол-кол омур-хевирлери, оларның бурунгаар хөгжүлдези, чөрүлдээлери.	1	20.12.2023	
28	“ Озалааш хемниң” кол-кол омур-хевирлери, оларның бурунгаар хөгжүлдези, чөрүлдээлери.	1	21.12.2023	
29	“Озалааш хемниң” сөс –домааның ылгавырлыг талалары.	1	27.12.2023	
30	“Озалааш хемге” түңнел сайгарылга.	1	28.12.2023	
31	КДН. Б.Хөвөңмей. “ Улуглар болгаш уруглар”	1	10.01.2024	
32	Ч.С. Чогаадыг «Солун чогаал»	1	11.01.2024	
33	А.Үөржааның “Үш чүс харлыг кырган кускуннуң чагыы” деп шүлүүнүң философчу утказы.	1	17.01.2024	

34	А. Үержааның “Ажыл” деп шүлүүнүң философчу утказы.	1	18.01.2024	
35	Ч.Ч.Кууларның “Шораан” деп тоожунуң бижиттингени, кол маадырның прототиви.	1	24.01.2024	
36	“Шораан“ деп тоожунуң композициязының онзагайы.	1	25.01.2024	
37	Тоожунуң катапатынмас омур-хевири	1	31.01.2024	
38	“Шораанның” уран-чечен дылы, аас чогаалы-биле холбаазы.	1	01.02.2024	
39	“Шораанның” уран-чечен дылы, аас чогаалы-биле холбаазы.	1	07.02.2024	
40	“Шораан” деп тоожунуң амдыралчы ужур-дузазы	1	08.02.2024	
41	Чогаадыг "Салымга чагыртыр бе?"	1	14.02.2024	
42	“Илбилиг согун” - Е.Т.Танованың фантастиктиг шиизиниң тургузуунуң онзагайы	1	15.02.2024	
43	Е.Т.Танова. “Илбилиг согунда” маадырларның катапатынмас омур-хевири	1	21.02.2024	
44	Е.Т.Танова. « Илбилиг согуннуң ” уран-чечени	1	22.02.2024	
45	Ч.С. Чогаадыг «Илбичи турган болзумза...»	1	28.02.2024	
46	А.А.Даржай «Авамга”	1	29.02.2024	
47	К.Д.Чамыяңның намдары, чогаадыкчы ажыл-ижи. “Ханы дазыл”- школа амыдыралын көргүскен тоожу.	1	06.03.2024	
48	“Ханы дазылдың ” кол-кол омур-хевирлери.	1	07.03.2024	
49	“Ханы дазылдың” уран-чечени.	1	13.03.2024	
50	Чогаадыг "өөредилгенин ужур-дузазы"	1	14.03.2024	
51	КДН. . С.Пюрбю “ Чаа үе шапкынчызы” утказының онзагайы З.Намзырайның чогаадыкчы ажыл-ижи. «Дуруяалыг шөл» - төрээн черинге кижиниң ынакшылын бижээн шүлүк.	1	20.03.2024	
52	Ч.С. Эдертиг ». (ЭЧ.	1	21.03.2024	
53	К.Д.Чамыяңның намдары, чогаадыкчы ажыл-ижи. “Мөңгүн оттук” – чурт-шинчилел ажылының дугайында чогаал.	1	27.03.2024	
54	“Мөңгүн оттуктуң” композициязының онзагайы.	1	28.03.2024	
55	К.Д.Чамыяң. Мөңгүн оттук-сюжединиң онзагайы, кол-кол омур-хевирлери.	1	03.04.2024	
56	“Мөңгүн оттуктуң” уран-чечен дылы	1	04.04.2024	
57	М.Б.Ховалыг- чогаалчы, альпинист. “Ыдыктаан тук” – публицистиг чогаал.	1	10.04.2024	
58	КДН. М.Ховалыгның “Делегейниң шыпшыында тывалар” деп ному-биле таныжылга.	1	11.04.2024	
59	<i>Чогаал теориязы. Барымдаалыг чогаалдар дугайында билиг.</i>	1	17.04.2024	
60	А.Х-О.Ховалыг.Кара-Даг дугайында баллада	1	18.04.2024	
61	С.А Сарыг-оол "Чечен биле Белекмаа" (1-ги көжеге)	1	24.04.2024	
62	С.А. Сарыг-оол "Чечен биле Белекмаа" (2-ги көжеге)	1	25.04.2024	
63	СА Сарыг-оол "Чечен биле Белекмаа"(3-кү	1	02.05.2024	

	көжеге)			
64	ҚДН. С.Б.Пюрбюнұң “Кызыл кош” деп чогаалында маадырларның омур-хевирлери	1	08.05.2024	
65	ҚДН. С.Б.Пюрбюнұң “Кызыл кош” деп чогаалының тургузуу, уран-чечени.	1	09.05.2024	
66	ҚДН. В.Арсеньев “Дерсу Узала”. Тоожудан эгелер.	1	15.05.2024	
67	Хыналда ажил	1	16.05.2024	
68	Чыл дургузунда өөренигин катиптаары. Түнелдер	1	22.05.2024	

9-ку класстың тыва чогаалда календарь-темалыг планнаашкыны

№ п/ п	Кичээлдин темазы	Шагы	Хуусаазы	
			План ёзугаар	Хүннүн эдилгези
Кирилде кичээл. Мөңгө даштын сарыны...				
1.	Кирилде кичээл. Тыва литературанын сайзырап келген оруктары.	1	07.09	
2	Эрте-бурунгу тураскаалдар. «Култегин»	1	07.09	
3	«Означенное суурдан тывылган тураскаал»	1	14.09	
4.	Ю.Ш.Кунзегеш « Көк-Эл»	1	14.09	
5	Ю.Ш.Кунзегеш « Багырнын хылыжы»	1	21.09	
6	Ю.Ш.Кунзегеш « Багырнын хылыжы»	1	21.09	
7	Ю.Ш.Кунзегеш « Бурунгунизи-биле»	1	28.09	
8	И.Б.Иргит « Көжээдажы»	1	28.09	
9	Кл.д.н.№1. Эдуард Мижит «Кыйгы»	1	05.10	
Танды, Саян-ийи сынның аразынга...				
10	С.К.Тока « Каргыга чорааным»	1	05.10	
11	С.К.Тока « Каргыга чорааным»	1	12.10	
12	Чогаал теориязы № 1. Очерк дугайындабилиг	1	12.10	
13	С.А.Сарыг-оол « Саны-Мөгө»	1	19.10	
14	С.А.Сарыг-оол « Саны-Мөгө» 1 кезээ « Човаланнын довунчуу»	1	19.10	
15	С.А.Сарыг-оол « Саны-Мөгө» 2 кезээ « Чолдун бедик чадазы»	1	26.10	
16	Ч.с.№ 1. Аянның номчулга « Саны-Мөгө»	1	26.10	
17	М. Идам-Сурун « Союспан»	1	09.11	
18	Чогаал теориязы № 2. Баллада болгаш фабула дугайында билиг	1	09.11	
19	С.Б.Бурбу «Чечек»	1	16.11	
20	С.Б.Бурбу « Чечек» депчогаалы- тыва литературанын бирги шулуглели.	1	16.11	
21	С.Б.Бурбунун «Чечек» деп шулуглелде кол маадырнын омур-хевири.	1	23.11	
22	Чогаал теориязы № 3. Лирика-эпиктиг жанр	1	23.11	
23	Ч.с № 2. Аянның номчулга « Чечек» (узунду шилилгелиг)	1	30.11	
24	С.Б.Бурбу « Кара-Суг»	1	30.11	
25	С.Б.Бурбу « Хайыракан»	1	07.12	
26	З.Намзырай « Аяк хээлиг Тыва чуртум»	1	07.12	
27	Кл.д.н.№2. Тун-оол О.К «Тоолзуг оранда»	1	14.12	
28	Н.Куулар « Аннаашкын соонда болчаг»	1	14.12	
29	« Аннаашкын соонда болчаг» деп чогаалда ынакшыл темазы	1	21.12	
30	В.Ш.Кок-оол-тыва драматургиянын эгелекчизи.	1	21.12	
31	В.Ш. Кок-оол « Хайыраан бот»- баштайгы шии чогаалы.	1	28.12	
32	«Хайыраан бот» 2-ги кожеге.	1	28.12	
33	«Хайыраан бот» 3-ку кожеге.	1	11.01	
34	«Хайыраан бот» олум чок чогаал.	1	11.01	
35	Чогаал теориязы № 3. Традегия-шийи чогаалынын хевири	1	18.01	
36	Делегей литературазы. Шекспир В «Ромео биле	1	18.01	

	Джультта»			
Дайын дээрге дарызыг чыт...				
37	С.Б.Бурбу «Тулчуушкунче»	1	25.01	
38	С.Б.Бурбу « Кызыл кош»	1	25.01	
39	С.А.Сарыг-оол « Белек» Чогаалдын 1-2-ги кезээ. Илдирмаа-мурнакчынчы.	1	01.02	
40	С.А.Сарыг-оол « Белек» Чогаалдын 3-4-ку кезээ. Адыгжы-орлан анчы	1	01.02	
41	С.А.Сарыг-оол « Белек» Чогаалдын 5-6-гы кезээ. Хаяжык-ажылчын ангынын баштайгыларнын бирээзи	1	08.02	
42	С.А.Сарыг-оол « Белек» Чогаалдын 7-8-ки кезээ. Дайынчы белек-ог-буленин ондур сеткили, чангыс эвинин демдээ.	1	08.02	
43	О.К. Саган-оол « Арат чоннун мурнундан»	1	15.02	
44	О.К. Саган-оол « Арат чоннун мурнундан»	1	15.02	
45	Кл.д.н.№3. Щипачев С.П «Тыва оннуктеримге»	1	16.02	
Тос-ла чузунмалымайны...				
46	В. Эренчин « Донен-Шилгим»	1	22.02	
47	В.Л. Эренчин « Кадарчы уруг»	1	22.02	
48	Е. Танова «Кара-Бай»	1	29.02	
49	Е.Танова « Кара-Бай».Чогаалда арат кижинин овур-хеиринин бодууну.	1	29.02	
50	Е.Танова « Кара-Бай».Чогаалдаог-буленин ролю. Херээжен овур-хевирлер.	1.	07.03	
51	Е.Танова « Кара-Бай»депчогаалда репрессия чылдарынын таарымча чок уржуктарын ажытканы	1	07.03	
52	В.С.Серен-оол « Огже чалалга»	1	14.03	
Часпас дизе, хаякорун...				
53	А.А.Даржай « Онгар»	1	14.03	
54	Кол маадырнын салым-чолу.	1	21.03	
55	Кол маадырнын салым-чолун дамчыштыр репрессия темазынын чогаалда ажыттынганы	1	21.03	
56	А.А.Даржай «Он акша»	1	04.04	
57	А.А.Даржай «Он акша» Аванын сагыш-сеткилинин иштики байдалы.	1	04.04	
58	Ф. Сегленмей « Тын дээш демисел»	1	11.04	
59	Ф. Сегленмей « Тын дээш демисел»деп чогаалда чудулге темазы	1	11.04	
60	Чогаалда торе херээ, шажын, эртем-билигге хамаарыштыр айтырыгларнын чугулазы	1	18.04	
61	М.Олчей-оол « Уш чуве кара», « Уш чуве дошкун», « Уш чуве дудуу»	1	18.04	
62	Россия чоннарынын литературазы. Распутин В.Г «Дириг чорааш черле утпа»	1	25.04	
63	Э.Мижит « Субедей»	1	25.04	
64	Э.Мижит «Субедей» деп шулуглелдин тема, идеязы.	1	02.05	
65	Э.Мижит «Субедей» деп шулуглелдин Субедей болгаш Чингис-Ханнын диалогу.	1	02.05	
66	Э.Мижит «Субедей» деп шулуглелдин сайгарылгазы.	1	16.05	
67	А.Даржайнын « Тыва дылым» деп шулукте «Тыва дыл- тыва чоннун эртине-байлаа» деп бодалды ондур-чиге бадыткааны	1	16.05	

68	Туннел кичээл	1	23.05	
----	---------------	---	-------	--